

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

№ 2 (May, 2018)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro, 2018

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

№ 2, 2018

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini boshqaradigan O'AK Rayonining 2016-yil 29-oktabr kuni qaratgan qarari bilan **pedagogika va psixologiya fanlari** bo'yicha dissertatsiya e'lon etilgan (shu jumladan) ilmiy nashr qilingan chop etilishi to'g'risida qaror qabul qilingan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 4 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston madaniyat va axborot aqshiqi Buzoro viloyat madaniyat va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-ferval № 05-072-sonli qaroriga binoan chop etilgan.

Muassas: Buzoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: O'zbekiston Respublikasi, Buzoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy
Elektron manzili: ped_mahorat@uzma.uz

TAJIRIB HAYATI:

Bosh muharrir: Adiljon Baxtiyor Rahimjonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Navoiy tashkiloti Baxtiyor Nejatjonovich – iqtisod fanlari doktori, professor

Mas'ul katib: Hamza'yev Alijon Ra'ziqulovich – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

To'lganov Abdug'afil Abdurahimovich, huquq fanlari doktori, professor
Bog'monqulov Ulug'qoy Sheykhmurodovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Mirmurodov Mirzi Hasanovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Ibragimov Xaliloy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Cheriyev Abdushukur Cheriyevich, pedagogika fanlari doktori, professor
Yenat'yeva Yul'ya Kirilovna, pedagogika fanlari doktori, professor (N. P. Ostrovskiy nomidagi Janubiy-G'arbiy Universitet, Bolgariya)
Qariborov Siddiq Qariborovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Jabbarov Azim Mirziqulovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Sunatova Ra'na Ilmatovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Kasimov Vladimir Vasilevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)
Mirogin Vladimir Grigoryevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Khabarovsk davlat universiteti, Rossiya)
Bardoshina Olga Aleksandrovna, psixologiya fanlari nomzodi, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti, Rossiya)
Chudakovskiy Vera Pavlovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)
Chuprov Leonid Fedorovich, psixologiya fanlari nomzodi, RAE professor (Abakan, Rossiya)
Kasimov Igor Nikolayevich, pedagogika fanlari nomzodi, RAE professor (Kiyev, Ukraina)
Sidorova Lyudmila Pavlovna, falsafa fanlari nomzodi, dotsent ("Oliy iqtisodiyot maktabi" milliy iqtisodiyot universiteti) (Rossiya)
Tadqiqotchi va Zamonaviy Abdujabbarovich, tarix fanlari doktori, professor
Amorov Mustaf Karimovich, tarix fanlari doktori, professor
O'riyeva Davronay Saidjonovna, biologiya fanlari doktori, professor
Armedova Shaira Nigmatovna, biologiya fanlari doktori, professor
Durdiev Durdimurod Qalenderovich, falsafa-filosofiya fanlari doktori, professor
Mavlyev Shohmor Arzamatovich, falsafa fanlari doktori, professor
To'riyev Mahmud Mavlyevich, falsafa fanlari doktori, professor
Mirzayev Sharafat Mavlyevich, falsafa fanlari doktori, professor
Mirmurodov No'sir Mirmurodovich, iqtisod fanlari doktori, professor
Bo'liboyev Muhammadjon To'jirievich, iqtisod fanlari doktori, professor
Bo'liboyev Subhanjon Bo'liboyevich, biologiya fanlari doktori, professor
Olimov Shoriboy Sharifovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Сазонат РУЗИЕВА

Бухоро давлат университети мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси

МОДЕЛЛАШТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ – ҲҚИТИШ ЖАРАЁНИГА ЗАМОНАВИЙ ЕНДАШУВ СИФАТИДА

Мақолада моделлаштириш технологиясининг ўқитиш жараёнида элмонавий ендашув сифатида қўлланилиши тўғрисида фикр юритилган. Шунингдек, мақолада моделлаштиришнинг ҳузусиятлари ҳақида маълумотлар берилган.

Таялч туюмушчетар: таялч тарбия, ўқитиш, моделлаштириш, замонавий ендашув, ўқитиш таялч, педагогика, дидактика, таялчност, таялчност.

В статье идет речь о применении современных подходов при моделировании технологий в процессе обучения. Также в данной статье дана информация о качествах моделирования.

Опорные понятия: обучение, воспитание, моделирование, современный подход, педагогика, дидактика, языковедение, лингвистика.

In article is told about the application of modern approaches during the process of training in modeling technologies. Also, in this article is given the information about the modeling qualities.

Supporting concepts: education, upbringing, modeling, modern approach, pedagogy, didactics, linguistics, linguistics.

Республикамизда ривожланишнинг эртанги кунга бутун воқта етаётган авлод тақдирини биздан узаёи боғлиқ. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарорларининг қабул қилиниши юқорида кўрсатиб ўтилган вазифаларни бажариш заруратини янада кучайтиради. Ушбу масалага амалга оширишга қаратилган вазифаларни бажариш улуғсиз таълим тизимидagi велеқотларни янада чуқурлаштириш биздан боғлиқ. Бу бордаги муҳим вазифа Президентимиз Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганидек, “ўқумтаълим мактаблари, ташеъ ва касб-хунар коллежлари, шунингдек, олий ўқув юртиларидаги ўқитиш сифати биздан боғлиқ” [1,45] эканини бутунга длар тақозо қилмоқда. Мавзусидаги вестиколонинг икк йилларидаги таълим тизимини ривожлантиришга давлат сиеъли даражасида эътибор қаратилади.

“Қадрлар тайёрлаш маънавий дастури”да белгиланган асосий вазифалардан бири фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини ривожлантиришдаги воборатлар. Ушбу масаланинг ечимида ақборот ва педагогик технологиялари ўртасида ўзаро боғлиқлик, мувофиқлик, бир-бирини тўлдирувчанлик бўлиши талаб этилади. Ҳозирги кунда қар бир педагог еки ишлаб чиқариш ҳолини ақборот коммуникатив технологиялари ва тасвиқ тизимлари маълумини пухта билганини бутунга қун тақозо этмоқда. Шу билан бир қаторда педагог ишлаб чиқаришнинг фазл келтирокчиси, ишлаб чиқариш муҳтажасини ҳам ўз илабтида педагог вазифасини бажариши лозим. Жамиятда педагогик гоиларга бўлган мувоабатларнинг муҳим аҳамият касб этиши, қалқ таълим соҳасидаги давлат сиеъатининг кучли олиб борилиши, шунингдек, келг режалли келтирмоий шароитлар педагогиканинг мақадар келгилли эканлигини ва ўқиди икколорликни ошириш лозимлигини исебтлаб тураёди. Эндиги муҳим вазифа замонавий тасвиқ таълимда эга таълим муассасаларида юқори талаблар даражасида инноватив таълим технологиялари асосида ёшларнинг таълим-тарбия беришдан воборат бўлиши лозим. Бунинг учун қар бир педагог ўз устида муқомал ишлаши, замондан орқад қолмаслиги, ўқитишнинг инноватив технологияларини пухта билгани ва ўз фазлиятида жорий этиши зарур. Ҳозирги кунда еки маънавий услубдаги дарелар ошларини икколорликни келтирмоқда, улар биздаги дареларни тинглатиси ҳам келмайди. Бутунга глобализув жараёнини ва шартларини ақлий ривожланишнинг тез суръатларда олиб борилиши инноватга олаётган бўлсаж, педагогикада креативлик (икколор), муҳтаж иланишнинг тақозо этаётган метод ва технологиялардан фойдаланилиши му-

учун муҳим аҳамиятга эга. Моделлаштириш барча фанлар учун хос бўлган фанлараро метод ҳисобланади.

Моделлаштиришнинг дидактика (таълим назарияси) даги ролига мурожаат қилар эканмики, ўқувчида янги материални схемалар, қурilmалар, белгилли формулалар, бир сўз билан айтганда моделларсиз байн каттаиниш самараси кам бўлади. Дидактикада моделлаштириш ўқув материаллинини тарқатишни қулайлаштириш, ўқув жароғини режалаштиришни осонлаш, билиш фаолияти ва ўқув тарбиявий жароғларни бошқариш, баҳолагани, таълимни, ўқитишни лойиҳалаштиришда қўлланади. Моделлаштириш технологияси ва моделлардан фойдаланиш таълимнинг математика, кимё, физика, биология каби фанларда кенг қўлланиб келинган. Амо кейинги йилларда тишувослик соҳасида ҳам замонавий ёндашувларнинг кучайиши ва бу усуллардан фойдаланишда самаралорликнинг кочорилиги туфайли ома тили таълимда ҳам моделлардан кенг қўлланилмоқда.

Қуд йиллар давомида тишувосликда қузагиш методлари ягона метод ҳисобланиб келинди. Амо бу методлар ёрдамида лингвистик кодисаларнинг янги моксили счинолади. Қузагиш методки орқали сўз шакллари, гап тузилиши ва бошқа структур хусусиятларни ўрганиш мўмкин бўлади. Тил ва кўтанинг тузилиши мураккаб бўлганили сабабли қузагиш методи ёрдамида уларни тулик ўрганиш моксилини бўлмайли. Негаки, тил ва кўт ўзига хос мураккабликларга эга.

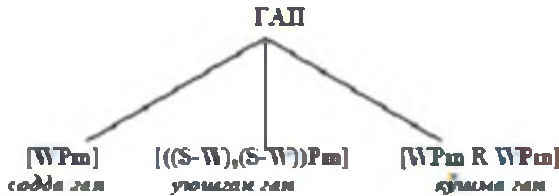
Кейинги даврларга келиб тил кодисаларини ёритишда моделлаштиришдан фойдаланиш бошланди. Моделлаштириш методида таълимотчи объективни ўзини эмас, балки ўқити моделини ўрганади. Оригинал билан модел ўртасида ўзаро боғлиқлик ва мутаносиблик мавқуд бўлади. Ярагулини моделлар тишувослик ривожланиши натижасида қолга келиб. Бузида лингвистик моделлар маъқуд каргани текширишдан ўтиб, ярагул таълим хусусиятлик касб итали. Ярагули моделлар инварсиятликни асосида вариантилар қалқилда ҳулоса чиқарилди.

Моделлаштириш методи кейинги йилларда тишувосликда фаол татбиқ моксили бошланди. Бузида олимилар маъқур методнинг бир қатор афалтликлари ва прагматик афалтларини назарда туталилар. Бузи қўланилиши моксили:

- баранчиладан, моделлаштириш таъсифий эмас, амалий метод ҳисобланади;
- иккинчиладан, моделлаштириш методи қар қалқил пароватда оптимал ("эп қулди", "эп маъқул") ҳисобланади;
- учинчиладан, моделлаштириш методи интисол қилиш проноқида таънади. Бузида узун таъриф ва таъсифларга эҳтиёқ бўлмайли;
- туртинчиладан, объектни тушутириш ва моксилини осонлаштириш ва соддалаштириш.

Моделлаштириш тишувосликда структурализм ёндалини таъсирда фаол татбиқ моксили бошланди. Гап структурасини моделлаштириш воқис XX асрнинг 50-йилларида америкалики тишувос Чарли Фриз томоқида ома суралди. Олма ўз қарашларини умумлаштириб, 1952 йилда «The Structure of English» номли таълимот килини яради. Ч.Фриз ўз қондишласини дистрибутив модел деб номлаган. Унга қўра, гап маъйли сўз турқумларига оид бўлган сўзлар занжирни ҳисобланади ва тахтида морфология баъзида таълилади. Маъйлик, «The young man painted they door yesterday» ҳулоса дистрибутив модел асосида қўланилиши тахсил италиди: Д 3 П 2-я Д Иб 4. Бу арда Д- отини интисловчи (интисловчи детерминер), 3 – сифат, Иб – бирликдаги от, 2-я – ўтган замон шаклидаги феъл, 4 – раванини ишлагали. Демак, маъқур моделда турли сўз турқумларига маъқуб сўз шаклларининг кўт занжирлиги дистрибутивни (тарқалини, қурлини) гап структурасини моделлаштиришнинг асосий мезони саналади.

Ўзбек тишувосликда структурализм афалтларининг узок йиллик итисли натижилири натижаида инсонилар ўртасидаги алоқалини эп муҳим воситаси бўлган гапнинг лисовий қурлини қилиш кили модели ярадили. Ўзбек тишувослигида гапнинг эп қилчи, интисол қилиш [WRm] қурлинилида бўлиб, бу моделда содда гапнинг барча хусусиятлари қилтанган. Ушбу модел гапнинг ички моксилини ҳам шаклий қилганини ҳам ўзида аке итган. Моделдаги рамзий барлиқлар [W]-(икк Worldгов барлиги), [P]-(икк Приситате), [m]-(икк маркер-қилқилқил қўра қилқилқил) қили маъқоларни ишлагали. Содда гаплар тишувослиги моксилини снгатилмас бўлишидаги бошқа барлиқларнинг яралиниши учун ҳам асос бўлади. Содда гапларга ёлдиш бўлган уюшган гап қилда қўшма гаплар шулар қўшмаидалилар. Қўшма гаплар, авалло, содда ва уюшган гаплардан ўз қурлини усулларининг ўлғачилиги билан фарқланади. Умўмий лисовий моксили сифатида гаплар қурлини қилишларига қўра дастлабки таъсифда учга бўлилади [7, 395].

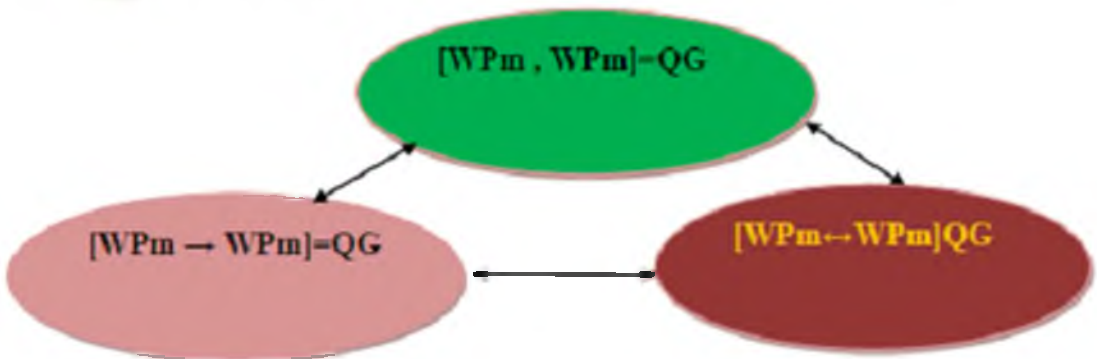
Буни содда ва қўшма гаплар таснифда чекла ва уюлмаган гаплар оралик вақитини эгалдайди. Қўшма гаплар ҳам ўз ялбиздада коллоидларнинг тур ва кўренишларига эга бўлади. Шундай экан, $[WPm R WPm]=KГ$ умумий коллоиднинг юзига текис турларнинг, умумий коллоид билан кутсий кўрениш орасидagi турли босқичдаги оралик коллоидларнинг зикрдаги меъерлари, белги ва мезонларнинг муайянлаштиришдек лозим бўлади [7, 396]. Аёниқ, қўшма гапнинг тур ва кўренишларини ўрганишда содда гапнинг энг кичик коллоид ҳосе кишиб олишган. Содда гапнинг энг янги коллоид $[WPm]$ дан иборат бўлса, янгилик ан қўшма гапнинг қурилиш коллоиди

$\{[W_1 Pm_1 R W_2 Pm_2 R W_3 Pm_3] \cdot \eta\} = KГ$ зир.

Қўшма гапнинг лисовий коллоиди $\{[W_1 Pm_1 R W_2 Pm_2 R W_3 Pm_3] \cdot \eta\} = KГ$ **ексактиқатан** назарда тутган коллоид қўшма гапнинг энг кичик коллоиди учун

$[WPm R WPm] = KГ$ рамкидан фойдаланилади [8, 33].

Қўшма гапларнинг умумий лисовий коллоиди $[WPm R WPm] = KГ$ бўлиб, у қўшмага яна учта оралик кўренишга ажралади:

Бу оралик кўренишлар бир қарашда аъъанайи боғловчики, эргаш гапни ва боғланган қўшма гапларнинг рамкии кўренишлик таснивуру уюғлади. (Масалан, *Баҳор келди ва алам ялмайди* – $[WPm, WPm]=KГ$, *Баҳор келди алам ялмайди* – $[WPm \rightarrow WPm]=KГ$, *Баҳор келди ва алам ялмайди* – $[WPm \leftarrow WPm]=KГ$ каби). Бирок буларга эмас.

Аёниқ, махкур кўрениш коллоидлари қўшма гап таркибидаги содда гапларни боғловчи воситаларга кўра эмас, балки бу содда гапларнинг қўшма гап таркибидан чиқарилганда мустакки қўшма олип-олимаслик белгиси ҳосекиа эманига опаришган. Буни, албатта, ҳосе сифатида кескинлик турлари – мустакки ҳосеи шакли (МҚШ) ва аюмустанки ҳосеи шакли (НҚШ)га таснифлади. Демак, қўшма гапларнинг лисовий структур турларини белгилашда қўшма гап таркибидаги тўлиқ шаклидан содда гапларнинг ўзаро муносабати ва ҳар бир содда гап кутсий жарайида қўшма гап таркибидан воқелиган мезонлари билан қўшма олип-олимаслик белгиси ҳосеи кишиб олиш мезонлари [8]. Ушбу моделлар ҳосекиа умумтаълим мактабларининг ома тили дарсларини олиб бориш, ўқувчиларга дарси лисовий моделлар ҳосекиа тушушларини тазлимонинг самардорлигини опарилади.

Ҳузоса кишиб айтганда, моделантириш тазлимон-тарбия жарайишларининг барча шаклларини ўзаро боғлиқлигини тазлимончи, белгилиган мақсад ва вақифларнинг қўшмалигини ифодаловчи ва қўшмаган натижаларга эришишчи тазлимончи ўзаро боғлиқ бўлган ва бир-бирини ўзаро тўлдирувчи компонентлардан иборат бўлган тазлимон сифатида келажикда чуқур илмий иланишлар олиб боришни тазлимон эгалдаган қўшмалиқлар.

Адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Таълимий таълим, хатмий тартиб-интизом ва шиксий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондири бўлиши керак. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 104 б.
2. A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education, published 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016, chapter IV: Planning teaching and learning Curriculum design and development, Lorraine Stefani, 41-57p.
3. Alex Moore Teaching and Learning Pedagogy, Curriculum and Culture London and New York, 2012.
4. Neil Selwyn Educational and technology key Issues and Debats, London, 2011.
5. Malcolm, Shirley, Certo, A. M., Dickson, D., Gaillard, J., Schaeffer, D. & Yves Quize. (2002). Science Education and Capacity Building for Sustainable Development ICSU Series on Science for Sustainable Development no. 531 p.
6. Terhart E. Teacher education in Germany. – Bucharest: UNESCO-CEPES, 2003.
7. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. – T.: O'z MU bosmaxonasi, 2006. – 171 b.
8. Саїфуллаева Р. Ҳозирги ўзбек тилида кўнма гапарнинг субстантивонал (зоиий) таълими. – Т.: Фан, 2007. – 256 б.